

ՎԱՀԵ Հ. ԹՈՐՈՍՅԱՆ

ԳԱԱ պատրմության ինստիտուտ, պ.գ.թ.
vahetorosyan.matenadaran@gmail.com

ID 0000-0002-0717-552X

DOI:10.59523/1829-4596.2023.2(27)-24

**ՍՈՒՐԲ ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԵՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԸ
ՀԱՅ-ԼԱՏԻՆ ԵՎ ՀԱՅ-ԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ
(X Դ.-XIII Դ. ԿԵՍԵՐ)***

Բանալի բառեր՝ Սուրբ Թադեոս, Սուրբ Բարդուղիմեոս, Հովհաննես Դրասխանակերտցի, Նիկողայոս Միստիկոս, Հայոց կաթողիկոս, Հռոմի պապ, Կոստանդնուպոլսի պատրիարք, առաքյալ, գերագահություն:

Ներածություն

XIII դ. 40-ական թթ. կեսերին հայ-լատին եկեղեցական հարաբերություններում տեղի ունեցան նկատելի փոփոխություններ: Ի տարբերություն նախընթաց շրջափուլի (նկատի ունենք 1130-ից 1240-ական թթ. սկիզբը), երբ օրակարգում արժարժվում էին հիմնականում քաղաքական հարցեր, 1240-ական թթ. կեսերին և հաջորդող մի քանի տասնամյակներում հայ-լատին եկեղեցական հարաբերություններում սկսեցին գերակշռել դավանական ու ծիսական խնդիրները: Դրանց հետ մեկտեղ սկսվեց լայնորեն քննարկվել Ընդհանրական եկեղեցում Հռոմի պապական աթոռի

* Ներկայացվել է 13.XI.2023 թ., գրախոսվել է 22.XI.2023 թ. և 24.XI.2023 թ., ընդունվել է տպագրության 15.XII.2023 թ.:

գերագահության հարցը: Այն ուղղակիորեն առնչվում էր եկեղեցիների առաքելահաստատության ավանդույթին, որի քննությանն էլ նվիրված է սույն հոդվածը:

Հայոց եկեղեցու առաքելահաստատության ավանդույթի մեկնաբանությունները XIII դ. հայ մատենագրության մեջ

Ընդհանրական եկեղեցում Հռոմի պապի գերագահությունը, ի թիվս այլ փաստարկումների, կաթոլիկ եկեղեցին հիմնավորում էր ավետարանական այն վկայությամբ, ըստ որի՝ Հիսուս Քրիստոսը, դիմելով Պետրոսին, ասել է. «Եւ ես քեզ ասեմ, զի Դու ես վէմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից գեկեղեցի իմ, եւ դրունք դժոխոց զնա մի՝ յաղթահարեսցեն: Եւ տաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից. եւ զոր միանգամ կապեսցես յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս. եւ զոր արձակեսցես յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս»¹: Մատթեոսի Ավետարանի այս վկայության հիման վրա Հռոմի պապերը, որպես Պետրոս առաքյալի հիմնած աթոռի առաջնորդներ և նրա փոխանորդներ, տակավին IV-V դդ. վերջնականապես ձևավորեցին Ընդհանրական եկեղեցում իրենց գերագահության տեսությունը (Petrine primacy)²: Այն շուտով տեղ գտավ միջեկեղեցական հարաբերություններում՝ վերածվելով Ընդհանրական եկեղեցում Հռոմի պապի գերիշխանությունը հաստատելու և ամրապնդելու զորեղ միջոցի:

Ընդհուպ միջև խաչակրաց արշավանքները գերագահության համար մղվող պայքարում Հռոմի պապական աթոռի թիրախում հիմնականում բյուզանդական եկեղեցին էր՝ ի դեմս կայսրի և Կոստանդնուպոլսի պատրիարքության, որոնք տարբեր միջոցներով պայքարում էին պապի գերագահական նկրտումների

¹ Մատթեոս, գլ. ԺԶ, 18-19:

² Տե՛ս Dvornik 1979, 40-58, <https://www.britannica.com/topic/papacy>, <https://www.britannica.com/topic/Petrine-theory> (31.10.2023):

դեմ: Ի պատասխան՝ բյուզանդական եկեղեցին առաջ էր քաշում այն թեզը, որ Հռոմի աթոռի գերագահության գլխավոր կռվանը ոչ այնքան նրա հիմնադիր Պետրոս առաքյալին Տիրոջ շնորհած բացառիկ իրավունքն էր, որքան՝ կայսրության մայրաքաղաքում լինելու հանգամանքը: Մայրաքաղաքների եպիսկոպոսների գերագահությունը նահանգների մյուս եպիսկոպոսների նկատմամբ ձևավորվեց «ակամա». ելնելով այն հանգամանքից, որ եկեղեցական ժողովները տեղի էին ունենում մայրաքաղաքներում, այնտեղ նստող եպիսկոպոսներն էին դառնում հյուրընկալողն ու դրանք նախագահողը³: Այս իրողությունը կանոնական ձևակերպում ստացավ տիեզերական ժողովներում, որոնք առավել որոշակիացրին մայրաքաղաքի եպիսկոպոսի, այն է՝ մետրոպոլիի դերը, կարգավիճակն ու իշխանությունը տվյալ վարչամիավորի մյուս եպիսկոպոսների նկատմամբ⁴: Այս դեպքում, ըստ Ֆրենսիս Դվորնիկի, եկեղեցական աթոռի գերագահության համար առաջնային էր համարվում ոչ թե առաքելահաստատ, այլ նահանգային կենտրոնում կամ մայրաքաղաքում լինելը, քանզի մայրաքաղաքային բոլոր աթոռները չէ, որ առաքելահիմն էին⁵:

Փաստորեն, Կոստանդնուպոլսի պատրիարքությունը փորձում էր Հռոմի պապի գերագահական հավակնություններին հաղորդել քաղաքական բնույթ՝ դրանք բխեցնելով կայսերական անցյալում զբաղեցրած կարգավիճակից: Այսինքն, բյուզանդացիները մերժում էին պապի գերագահության աստվածաշնչյան, ասել է թե՛ կանոնական հիմնավորումները⁶: Հաջողելու դեպքում Կոս-

³ Տե՛ս **Dvornik** 1979, 30. **Dvornik** 1958, 5-6.

⁴ Խոսքը վերաբերում է Անտիոքի 341 թ. ժողովին տե՛ս **Dvornik** 1979, 32.

⁵ Տե՛ս **Dvornik** 1979, 31.

⁶ Որպես Հռոմի աթոռի տիեզերական իշխանությանը հակակշռող ուժ՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքությունն առավել կենսունակ դարձավ Քաղկեդոնի 451 թ. ժողովից հետո, առավել ստույգ՝ նրա XXVIII կանոնի ուժով, որով նորաստեղծ պատրիարքական աթոռը հռչակվում էր երկրորդը Հռոմից

տանդնուպոլսի պատրիարքությունը հայտնվում էր խիստ շահեկան վիճակում, քանզի Հռոմի գերագահությունը խարսխվելու էր անցյալի փառքի վրա, որն Արևմտահռոմեական կայսրության անկումից հետո այլևս չկար և ավելին, քան խորհրդանշանական բնույթ չէր կարող ունենալ: Բացի այդ, եթե Կոստանդնուպոլիսը պապի գերագահության հիմքում դնում էր կայսերական մայրաքաղաքի հանգամանքը, ապա նրա հավակնությունները, որպես Նոր Հռոմի, Հռոմեական կայսրության իրավահաջորդի, դառնում էին անմրցելի: Որ այս թեզն արդեն XII դ. շրջանառվում էր Բյուզանդիայի արքունիքում, հստակ երևում է կայսրուհի Աննա Կոմնենոսի մի դիտարկումից: Նա իր «Ալեքսիադա» աշխատության մեջ, անդրադառնալով պատրիարքական աթոռների գերագահության խնդրին, գրում է, որ երբ կայսրության մայրաքաղաքը Հռոմից տեղափոխվեց Կոստանդնուպոլիս, վերջինիս պատրիարքին անցավ նաև «բարձրագույն եպիսկոպոսական իշխանությունը»⁷:

Գերագահության համար պայքարը նոր փուլ թևակոխեց խաչակրաց արշավանքների շրջանում: Դրանք ամբողջովին փոխեցին միջերկածովյան ավազանի քաղաքական քարտեզը, որի վրա մեկը մյուսի հետևից ի հայտ եկան լատինական իշխանություններ՝ Եդեսիայի կոմսությունը, Անտիոքի իշխանապետությունը, Երուսաղեմի թագավորությունը և Տրիպոլիսի կոմսությունը⁸:

հետո: Մինչ այդ այս պայքարում նկատելի հաջողություններ էր գրանցել Ալեքսանդրիայի պատրիարքությունը, որի ականավոր առաջնորդներից Դեոսկորոսն այս աթոռի հիմնադիր Մարկոս առաքյալին գերագահ էր հռչակել անգամ Պետրոս առաքյալի նկատմամբ: Քաղկեդոնի ժողովը ծանր հարված հասցրեց Ալեքսանդրիայի պատրիարքության ազդեցությանը:

⁷ **Comnena** 2009, 39.

⁸ Խաչակիրները Բյուզանդիայի կայսեր Ալեքսիոս I Կոմնենոսի (1081-1118) հետ պայմանագիր էին կնքել, ըստ որի, նրանց գրավելիք այն տարածքները, որոնք նախկինում պատկանել էին Բյուզանդիային, վերադարձվելու էին

Արշավանքներն ու պետական այս կազմավորումների ստեղծումը խաչակրության գաղափարախոս Հռոմի պապին Արևելքում իր գերիշխանությունը հաստատելու հնարավորություն տվեցին: Անտիոքի նվաճմանը և խաչակրաց իշխանության հաստատմանը հաջորդեց այնտեղ կաթոլիկ պատրիարքի ձեռնադրումը, ինչը կատարվեց հույն պատրիարք Հովհաննես IV-ի հեռացման գնով⁹: Անտիոքի լատին պատրիարքության իշխանությունը տարածվում էր ոչ միայն նույնանուն իշխանապետության, այլև Եդեսիայի և Տրիպոլիի կոմսությունների վրա:

Միջերկրական ծովի արևելյան ավազանում XII դ. լատինական իշխանությունների ու դրանցում եկեղեցական աթոռների ստեղծմամբ Հռոմի կաթոլիկ եկեղեցին անմիջականորեն սահմանակցեց Հայոց եկեղեցուն: Նաև այս իրողությունների ազդեցությամբ արդեն 1130-ականներից քիչ թե շատ կանոնավոր հարաբերություններ հաստատվեցին երկու եկեղեցիների միջև: Ինչպես վերը նշեցինք, հայ-լատին եկեղեցական հարաբերությունների 1130-ից 1240-ական թթ. սկզբի շրջափուլն առավել աչքի ընկավ քաղաքական հարցերի օրակարգով: Ասվածն ամենևին չի նշանակում, թե այդ ժամանակահատվածում քննվող հարաբերություններում բացակայել են դավանական ու ծիսական բնույթի, անգամ Հռոմի պապի գերագահության առնչվող հարցեր: Սակայն դրանց շուրջ այդ ժամանակ չծավալվեց այնպիսի

կայսրությանը: Փոքրասիական երկրամասերի նվաճման ժամանակ այս պայմանագիրը լիարժեքորեն գործեց, սակայն Անտիոքի գրավումից հետո իրավիճակը կտրուկ փոխվեց: Ալեքսիոսը, տեղեկանալով, որ խաչակիրներին լրջորեն սպառնում է սելջուկյան արշավանքի վտանգը, հրաժարվեց նրանց օգնելու իր հանձնառությունից: Դա կայսեր հետ պայմանագիր կնքած լատին իշխաններին հիմք տվեց հրաժարվելու իրենց ստանձնած պարտավորություններից, ինչին էլ շուտով հաջորդեց խաչակրաց պետական կազմավորումների հիմնումը Միջերկրականի արևելյան ավազանում (տե՛ս **Hamilton** 1996, 3-5):

⁹ Տե՛ս **Hamilton** 1996, 4.

պայքար, որպիսին 1240-ականներից սկսած:

Հայ-լատին եկեղեցական հարաբերություններին առնչվող վավերագրերի բովանդակությունից դատելով՝ Հայոց եկեղեցուն 1130-ից 1240-ական թթ. սկզբին ներկայացվել է Հռոմի պապի գերազահությունն ընդունելու պահանջ: Սակայն ուշագրավ է, որ դրա վերաբերյալ Հայոց եկեղեցու՝ նույն ժամանակահատվածի և դրան հաջորդող շրջափուլի դիրքորոշումները եղել են տարբեր: Այլ աղբյուրի թողնելով 1130-ից 1240-ական թթ. սկզբի հայ-լատին եկեղեցական հարաբերությունների քննությունը՝ նշենք, որ դիրքորոշումների տարբերությունը գերազանցապես պատճառաբանվում է քաղաքական իրողություններով¹⁰:

Պապական աթոռի գերազահական նկրտումների դեմ 1240-ականների և հաջորդող տասնամյակների հայ մատենագիրների գրվածքներից պարզվում է, որ հայ-լատին եկեղեցական հարաբերություններում Հռոմի քահանայապետը շոշափել է Հայոց եկեղեցու առաքելահաստատության խնդիրը: Ինչպես հայտնի է, վաղ միջնադարի հայկական որոշ սկզբնաղբյուրներում Հայոց եկեղեցու հիմնադիր առաքյալներից Թադեոսը հիշվում է իբրև Հիսուս Քրիստոսի 70/2 աշակերտներից մեկը¹¹: Հետաքրքրական է, որ հենց 1240-ական թթ. հայ մատենագրական երկերում՝ հատկապես դավանաբանական վավերագրերում, նորովի մեկնաբանվեց Թադեոս առաքյալի՝ 12 կամ 70/2 աշակերտներից լինելու մասին ավանդույթը: Այսպես՝ XIII դ. ականավոր վարդապետներից Վանականի կարծիքով՝ Թադեոսը յոթանասնից է համարվել ոչ թե այն պատճառով, որ աշակերտների այդ շարքից էր, այլ՝ քանի որ եղել է նրանց ուսուցիչը. «Զի՞նչ է պատճառ, որ ոմանք յեթանասնից ասեն. ա՛յս է ՀԲ. աշակերտացն գլուխ և

¹⁰ Խնդրո առարկա փոխհարաբերությունների 1130-ից 1140-ական թթ. սկզբի շրջափուլի մասին տե՛ս **Տեր-Ղևոնդյան, Թորոսյան** 2021, 5-22:

¹¹ Տե՛ս Վկայաբանութիւն 1853, 9-102: **Մովսէս Խորենացի** 1913, 157:

վարդապետ էր, որպէս Պետրոս ԲԺ.իցն, զի առաջինքն ամենայն ուրեք յետնոցն անուամբ կոչէին, ա՛յս է ստոյգ պատճառն»¹²: Թերևս, սխալ չի լինի կարծել, որ Վանական վարդապետն այս հարցին անդրադարձել է հենց Հռոմի պապի պահանջներին ի պատասխան: Այս թեմայի վերաբերյալ խիստ հետաքրքրական է նույն դարի մեկ այլ ականավոր վարդապետի՝ Մխիթար Սկևռացու բացատրությունը: Ըստ նրա, Թադէոսի՝ Հիսուս Քրիստոսի 12 կամ 70/2 աշակերտներից լինելու շփոթը ծագում է մատենագրական երկերից, մինչդեռ Մատթեոսի և Մարկոսի Ավետարանները նրան, Ղեբեոս անվամբ, հիշում են հենց 12 աշակերտների շարքում. «Եւ զոր ասէքդ՝ զԹադէոս յեօթանասնիցն գոլ, զայդ ոչ յառաքելական մատեանց ասէք՝ ուստի տրամաբանութիւնս մեր, այլ ի վիպասան պատմագրաց. իսկ յաւետարանին Մատթէոս և Մարկոս յերկոտասանիցն զնա թունեն, և անուանն փոփոխմամբ ևս զնա պատուեալ Տեառն որպէս զՊետրոս և զորդիսն Որոտման»¹³: Մատթեոսի և Մարկոսի Ավետարաններում Թադէոսը կոչվում է Ղեբեոս անվամբ: Հենց այդ հանգամանքն էին մատնացոյց անում հայերը՝ նշելով, որ Քրիստոսն անվանափոխել է նաև Հռոմի աթոռի հիմնադիր Պետրոս առաքյալին: Վանական վարդապետն այդ առթիվ գրում է. «Կենսաբեր սուրբ Աւետարանն զԹադէոս զմեր առաքեալն յերկոտասանիցն է ասցել: Ղեբէոս՝ որ անուանեցան Թադէոս: Յայտ է ի Քրիստոսէ անուանեցաւ՝ զանունն փոխեալ որպէս զՊետրոսին և զՈրդւոցն Որոտման»¹⁴:

Ի՞նչ նպատակի էին ծառայում այս պարզաբանումները: Բանն այն է, որ Հռոմի պապական աթոռը, պնդելով Հիսուս Քրիստոսի 12 աշակերտների շարքում Պետրոսի ավագությունը, պահան-

¹² Գիրք թղթոց 1901, 533:

¹³ **Մխիթար Սկևռացի** 1865, 85:

¹⁴ Գիրք թղթոց 1901, 533:

ջում էր ընդունել իր գերագահությունը՝ իբրև այդ առաքյալի հիմնած աթոռի առաջնորդի: Հասկանալի է, որ Թադեոսի՝ 70/2 աշակերտներից եղած լինելու մասին մատենագրական ավանդույթը Հռոմի պապական աթոռի դեմ պայքարում թուլացնում էր Հայոց եկեղեցու դիրքերը: Ուստի Թադեոսի՝ 12 առաքյալներից լինելը մատնացույց անելով հանդերձ՝ Հայոց եկեղեցու հիմնադիր առաքյալների շարքում նախապատվություն տրվեց Բարդուղիմեոսին, որի՝ Հիսուս Քրիստոսի 12 աշակերտներից լինելն աներկբա էր: Այսպես՝ Միքայել Ասորու «Յաղագս քահանայութեան» երկի հայերեն թարգմանության մեջ այդ մասին կարդում ենք. «Եւ քանզի երեք Առաքեալք մտին ի Հայք, Թադէոս և Բարթողոմէոս և Յուդա Յակովբայն. և թէպէտ զառաջինն Թադէոս եկն և ապա Բարթողոմէոս և Յուդա, այլ զի ոմանք ասեն թէ Թադէոս ի յեթանասնիցն է, վասն այնորիկ դիցուք գլուխ քահանայութեան նոցա զԲարթողոմէոս և ապա զԹադէոս և ապա զՅուդա և զայլ առաջնորդս ըստ կարգի»¹⁵: Բոլորովին ոչ պատահական, նույն երկի՝ Հայոց եկեղեցու հիմնադիր առաքյալների և նրանց փոխանորդ հայրապետների գավազանացանկն սկսվում է Բարդուղիմեոսով. «Ա. ԲԱՐԹՈՂՈՍԷՈՍ առաքեալ, մի յերկոտասանիցն: Բ. ԹԱԴԷՈՍ, զոր Աւետարանն պատմէ՝ թէ զառաջինն կոչէր Ղեբէոս, և ի Տեառնէ անուանեցաւ Թադէոս»¹⁶: Նույն գավազանացանկում նշված է նաև յոթանասնից Թադեոսը, որը Հայաստան էր եկել Եդեսիայից¹⁷: Առաքյալների թվարկման նույն հերթականությունն առկա է նաև Միքայել Ասորու «Ժամանակագրութիւն» երկի հայերեն թարգմանության մեջ. «2 (6) Բարթողիմէոս յազգէն Իսաքարայ յԱղաիիր գեղջէ, քարոգեաց ի Հայաստանեայս, և անդ կատարեցաւ սքանչելի նահա-

¹⁵ Միխայել Ասորի 1871, 32:

¹⁶ Միխայել Ասորի 1871, 32:

¹⁷ Միխայել Ասորի 1871, 33:

տակութեամբ ի յՈւբանիոս քաղաքի, որ այժմ կոչի Հաղբակ, ի Սանատրկոյ յամբարիշտ և յանօրէն թագաւորէն»... «Ժ (10) Յուդա՝ որ կոչեցաւ Թադէ. որ վասն իմաստութեան իւրոյ ասէին Ղեբէոս, որ է սիրտ և հոգի, քարոզեաց ի Հայս և յԱսորիս, և կատարեցաւ ի Սանատրկոյ ի Հայս...»¹⁸:

Հետաքրքիր է, որ Մխիթար Սկևռացին, 1263 թ. Աքքայի եկեղեցական ժողովում Հռոմի պապի պատվիրակի հետ բանավեճում ներկայացնելով առաքյալների համապատվության թեզը, միայն Բարդուղիմէոսին է հիշում իբրև հայոց առաքյալ. «Եւ ասեմ կարճառոտ, որպէս զՅովհաննէս Եփեսոսի և զԹովմաս Հնկաց, և զԲարթուղիմէոս Հայոց և զայլսն»¹⁹:

Խիստ հետաքրքրական է, որ ի տարբերություն Բարդուղիմէոսի հունարեն վարքի, դրա հիման վրա 1275 թ. գրված լատիններեն վարքում հստակ նշված է, որ առաքյալը նահատակվել է Մեծ Հայքում. «Նրա չարարանքների մասին տարբեր կարծիքներ կան: Երանելի Դորոթեոսն ասում է, որ նրան խաչեցին, նաև որ նա քարոզել է մարդկանց Հնդկաստանում և հասցրել նրանց Մատթեոսի Ավետարանը նրանց սեփական լեզվով: Նա մեռավ Ալբանուսում, որ քաղաք է Մեծ Հայքում՝ գլխիվայր խաչված»²⁰: Սա նշանակում է, որ կաթոլիկ եկեղեցին ընդունել է Հայաստանում Բարդուղիմէոսի քարոզչությունն ու նահատակությունը, ինչն իր հերթին նշանակում է, որ նույն եկեղեցին այս առաքյալին արդեն XIII դ. համարել է Հայոց եկեղեցու հիմնադիր:

Հայ-լատին եկեղեցական հարաբերությունների քննվող դրվագները, ինչպես տեսնում ենք, տեղ են գտել հիմնականում

¹⁸ **Միխայէլ Ասորի** 1871, 101: Սակայն նույն երկի ասորերեն բնագրում նշված չէ, որ Ղեբէոս անվանյալ Թադէոս առաքյալը քարոզել է Հայաստանում (Michel le Syrien 1905, 147):

¹⁹ **Մխիթար Սկևռացի** 1865, 26:

²⁰ **Մուրադյան** 2017, 136:

Կոստանդին Ա Բարձրբերդցի (1221-1267) հայրապետի աթոռակալման շրջանում: Ժամանակի հայ մատենագրության մեջ Թադեոս առաքյալի՝ Հիսուս Քրիստոսի 12 կամ 70/2 աշակերտներից եղած լինելու վերաբերյալ նշված մեկնաբանությունները, անկասկած, չէին կարող կատարվել առանց նրա ազդեցության: Թերևս հենց այդ պայքարի յուրատեսակ արտահայտություն էին Կոստանդին Բարձրբերդցու աթոռակալման շրջանում առնվազն երկու ձեռագիր հիշատակարանների արձանագրումներն առ այն, որ նա նստել է Պետրոս առաքյալի աթոռին, այսինքն՝ եղել է նրա փոխանորդը. «Զտէր Կոստանդին հովիւ բարի//Յաթոռ նստո ընդ Պետրոսի»²¹: Այս առումով ոչ պակաս հետաքրքրական է Թորոս Ռոսլինի գրչագրած Ավետարաններից մեկի (Մատենադարան, ձեռ. թիվ 10450) նույնպես չափածո հիշատակարանի պնդումը, թե Կոստանդին Բարձրբերդցին «Նստո յաթո կեփալյական»²²: Ինչպես հայտնի է, եկեղեցական ավանդույթում «կեփաս», այսինքն՝ վեմ, ժայռ, անվամբ կոչվել է հենց Պետրոս առաքյալը:

Սբ Բարդուղիմեոս առաքյալը Հովհաննես Դրասխանակերտցու «Պատմութեան» մեջ

Հարկ է նշել, որ Հայոց եկեղեցու հիմնադիր առաքյալների մեջ Թադեոսի նկատմամբ Բարդուղիմեոսին նախապատվություն տալու միտումն ի հայտ է եկել ոչ թե XIII, այլ՝ դեռևս X դ.: Ինչպես իրավացիորեն մատնացույց է արել անվանի ասորագետ Միշել վան Էսբրուկը, հայ մատենագրության մեջ առաջինը Հովհաննես Ե Դրասխանակերտցի պատմիչ-կաթողիկոսն է (989-929) Բարդուղիմեոսին գերադասում Թադեոսի համեմատ (այդ մա-

²¹ ԺԳ դարի հիշատակարաններ 1984, 303:

²² ԺԳ դարի հիշատակարաններ 1984, 286:

սին վկայող քաղվածքները՝ ստորև)²³:

Վան Էսբրուկը կրկին իրավացիորեն նկատում է, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցին նպատակ է ունեցել ցույց տալու, որ Հայոց եկեղեցու նվիրապետական համակարգում տակավին IV դարում եղել է պատրիարքական աստիճան: Իրականում, սակայն, Հայոց եկեղեցին իր նվիրապետական համակարգը երկու՝ մետրոպոլիտի և պատրիարքի աստիճաններով համալրել է VI դարավերջին կամ VII դարասկզբին: Այսպես, հայկական աղբյուրների հաղորդմամբ՝ նշված ժամանակահատվածում Բյուզանդական կայսրությունը Հայոց կաթողիկոսից պահանջում է կա՛մ լրացնել իննդասյա աստիճանակարգը, կա՛մ ենթարկվել Ընդհանրական եկեղեցու պատրիարքական աթոռներից որևէ մեկին²⁴, հասկանալի է՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքությանը: Նվիրապետական աստիճանակարգը լրացնելու համար Հայոց եկեղեցին վճռում է իր ազդեցության ներքո գտնվող Աղվանից կաթողիկոսին տալ արքեպիսկոպոսի (կամ եպիսկոպոսապետի), իսկ Վրաց կաթողիկոսին՝ մետրոպոլիտի կարգավիճակ, որով նրանց նկատմամբ գերագահություն ունեցող Հայոց կաթողիկոսը կստանար պատրիարքի աստիճան²⁵:

Վան Էսբրուկի տեսակետը միանգամայն հիմնավոր է, քանզի Հովհաննես Դրասխանակերտցին Հայոց եկեղեցում իննդասյա աստիճանակարգի հաստատումը թվագրում է IV դարով՝ այդ ամենը կապելով Ներսես Ա Մեծ (353-373) կաթողիկոսի գահակալման հետ: Պատմիչ-կաթողիկոսի շարադրանքից դատելով՝ Ներսես Մեծը նախ ընտրվել, ապա Կեսարիայում ձեռնադրվել է Հայոց հայրապետ, որից հետո թագավորի և նախարարների ո-

²³ Տե՛ս **Esbroeck** 1984, 164.

²⁴ Տե՛ս **Մովսէս Կաղանկատուացի** 1983, 272-274: **Ուխտանէս** 2011, 595-597: **Ստեփանոս Օրբէլեան** 1910, 100-106:

²⁵ Տե՛ս **Մովսէս Կաղանկատուացի** 1983, 274: **Ուխտանէս** 2011, 596:

րոշմամբ՝ կարգվել պատրիարք. «Ապա Արշակ արքայ... առաքել Ներսէս զորդի Աթանագինեայ՝ որդւոյ Յուսկանն, ըստ առաջնոյ կարգին ի Կեսարիայ ձեռնադրիլ ի հայրապետութիւն, որ եւ սքանչելի իմն նշանք պատմի լեալ, զի մինչդեռ կայր ընդ բեմականսն ի ձեռնադրութեան անդ, շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ աղաւնակերպ ի վերայ գլխոյ նորա հանգուցեքալ՝ ի զարմացումն զբոլոր կղերիկոսս եկեղեցւոյն ածեալ լինէր: Եւ այսպէս ապա լուսազարդեալ նորա, գայ հաստատէ գեղեցկադիր յարմարութեամբ զբոլոր կարգս ուղղութեան, բարենախանձ լինելով ի նախանձ հոգեւոր»²⁶: Հաջորդիվ թվարկելով Ներսես Մեծի կատարած գործերը՝ նա գրում է. «Ձայսպիսի բարեկարգութեան ձեւ եւ զշուք տեսեալ ապա թագաւորին եւ նախարարացն Հայոց, այլ եւ զխստամբեր վարս նորա ճգնողականս՝ ի մտի եղեալ ըստ այլոց եւս ոմանց եւ զնա եւս նախակարգել ի պատիւ պատրիարգութեան»²⁷:

Եկեղեցական բարձրագոյն պաշտոններում Ներսես Մեծի հաստատման այս հերթականությունը՝ կաթողիկոս, ապա՝ պատրիարք, որը ներկայացված է Դրասխանակերտցու երկում, ամենևին պատահական չէ: Բանն այն է, որ պատրիարքի աթոռը զբաղեցնելու համար անհրաժեշտ էր նախ կարգվել կաթողիկոս, որը նվիրապետական իննդասյա կարգի նախավերջին աստիճանն էր, և նոր միայն՝ պատրիարք:

Դրասխանակերտցին, նույնպես ոչ պատահականորեն, պատրիարքական աստիճանի ձեռքբերումը կապում է աշխարհիկ բարձրագոյն իշխանության հետ, ինչը տեղի էր ունեցել Կոստանդնուպոլսի պատրիարքության հետ: Բոլորովին ոչ անսպասելի, պատմիչը վերոբերյալ քաղվածքից անմիջապես հետո վկայակոչում է Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական աթոռի

²⁶ **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 383-384:

²⁷ **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 384:

ստեղծումը՝ այն վերագրելով Կոստանդիանոս Մեծ (306-337) կայսեր որդի Կոստանդին (337-361). «Քանզի փոքր ինչ յառաջ քան զայս (Ներսես Մեծի գահակալումը – Վ.Թ.) Կոստանդոս որդի մեծին Կոստանդիանոսի յեփեսոսէ ի Կոստանդինուպալիս զնշխարս ոսկերաց Յովհաննոս անտարանչին փոխեալ, եւ յայնմանէ համարձակութիւն առեալ՝ պատրիարգ ի Կոստանդնուպալիս կացուցանէ»²⁸:

Ըստ այս տրամաբանության՝ պատրիարքությանը ներկայացվող անհրաժեշտ պայմաններից էր ավետարանչի կամ առաքյալի մասունքների առկայությունը նրան պատկանող տարածքում: Ըստ այդմ՝ Ներսեսի Մեծի պատրիարքական իշխանությունը Դրասխանակերտցին հիմնավորում է Բարդուղիմեոս և Թադեոս առաքյալների՝ Հայաստանում քարոզելու, նահատակվելու և նրանց շիրիմների՝ այստեղ գտնվելու փաստով. «Ըստ սմին սակի ապա եւ մերն թագաւորն Արշակ եւ նախարարութիւնք Հայոց համարձակութիւն առեալ՝ կացուցին ի պատրիարգութիւն տանս Թորգոմայ զմեծն Ներսէս, փաստս իրաւախորիս ըստ արժանին ի մէջ առեալ զսուրբ առաքեալսն մեր զԲարթողիմէոս եւ զԹադէոս, որք Ասքանազեանս ազին վիճակեցան ի Տեառնէ քարոզք եւ անտարանչք. եւ նշխարեալ ոսկերք նոցա կան ի միջի մերում, զորոց եւ զաթոռն իսկ ընկալաւ կենդանի մարտիրոսն Գրիգորիոս»²⁹:

Այս քաղվածքում, թերևս, առաջին անգամ հայ մատենագրության մեջ փոխված է Հայոց եկեղեցու հիմնադիր առաքյալների թվարկման հերթականությունը: Բարդուղիմեոսը հիշատակվում է Թադեոսից առաջ: Դրասխանակերտցին այլուստ ևս հենց այս հերթականությամբ է հիշում նրանց. «Եւ յեաթն եւ ի տասներորդ ամի արքայութեանն Տրդատայ նստաւ (Գրիգոր Լուսավո-

²⁸ **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 384:

²⁹ **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 385:

րիչը – Վ.Թ.) յաթոռ սրբոյ առաքելոյն Բարդուղիմէոսի եւ Թադէոսի...»³⁰:

Հայոց եկեղեցու հիմնադիր առաքյալները նույն հաջորդականությամբ են ներկայացված նաև Դրասխանակերտցու կաթողիկոսական գավազանացանկում. «Իրաւունս եւ զայս ես Յովանէս կաթողիկոս Հայոց համարիմ գրով դրոշմել զանուանս հայրապետացն Հայոց զարանց Աստուծոյ, որք արժանի գտան աթոռոյ սրբոց առաքելոցն Բարդուղիմէոսի եւ Թադէոսի եւ նոցունց հետեւողի սրբոյն Գրիգորի...»³¹:

Քանի որ Հայոց եկեղեցին այլևս օժտված է պատրիարքական աստիճանով, Դրասխանակերտցին նշում է, որ այդպիսով Ընդհանրական եկեղեցում պատրիարքությունների թիվը հասել է յոթի³²: Նա նաև նշում է, որ պատրիարքական աստիճանի ստեղծմամբ Հայոց եկեղեցու նվիրապետական համակարգում լրանում է իննդասյա կարգը. «Եւ այսպէս նահապետութիւն խորհրդոյ եկեղեցւոյ եւ ի մերումս աշխարհի լցաւ բովանդակաբար՝ ինն միանգամայն դասակարգութեամբ...»³³:

Հետևելով Մովսես Խորենացուն և մատենագրական ավանդույթին՝ Հովհաննէս Դրասխանակերտցին ևս նշում է, որ առաջինը յոթանասնից Թադէոսն է եկել Հայաստան. «Իսկ զկնի այսորիկ (Թադէոսի – Վ.Թ.) ապա եւ Բարդուղիմէոս՝ մի յերկոտասանից անտի, որ Հայաստան աշխարհիս ի Տեառնէ վիճակեցաւ, իսկոյն յայսմ ժամանակի ի Սանատրկոյ կատարի չարչարանաւ»³⁴: Մինչ այդ վերարտադրելով Թադէոս առաքյալի մասին Խորենացու պատումը՝ պատմիչը հստակ գրում է, որ նա յոթանա-

³⁰ **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 379:

³¹ **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 602:

³² Տե՛ս **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 385:

³³ **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 385:

³⁴ **Յովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 377:

սուն աշակերտներից էր. «Ապա յետ համբառնալոյ փրկչին մերոյ, յերեսներորդի ամի թագաւորութեանն Արգարու Թովմաս առաքեալ՝ մի երկոտասանիցն, առաքէ զԹադէոս յեաթանասնիցն ընտրելոց բժշկել զթագաւորն Արգար...»³⁵: Եթե Դրասխանակերտցին, հետևելով Խորենացուն, ևս հավատացած է, որ Հայաստան եկած առաջին քարոզիչ-առաքյալը Թադէոսն է, ինչո՞ւ է նախապատվությունը տալիս Բարդուղիմեոսին:

Վան Էսքրուկի հոդվածից, սակայն, վերջնականապես պարզ չի դառնում, թե ի՞նչ դրդապատճառ(ներ)ով է Հովհաննես Դրասխանակերտցին իննդասյա աստիճանակարգի լրացումը թվագրում IV դարով և Բարդուղիմեոսին նախադասում Թադէոսից: Կարծում ենք՝ պատասխանը նախ և առաջ բխում է հենց Դրասխանակերտցու ժամանակ տեղի ունեցած իրադարձություններից, որոնք առնչվում են միջեկեղեցական ոլորտին, որպիսին այդ ժամանակ հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերություններն էին:

Հետևելով «Պատմութեան» շարադրանքին՝ նկատում ենք, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցին շրջանցել է հայ-բյուզանդական փոխհարաբերությունների այն դրվագները, որոնք այս կամ այն կերպ վերաբերում են եկեղեցական խնդիրներին:

Այսպես, նա ակնարկ անգամ չի անում հայոց Հովհաննես Բ Գաբեղենացի (557-573) կաթողիկոսի՝ Կոստանդնուպոլսի գնալու, Սուրբ Սոֆիա տաճարում քաղկեդոնիկ ծեսով հաղորդություն ստանալու, այդ ամենի պատճառով հայրենիք չվերադառնալու, Բյուզանդիայի մայրաքաղաքում մնալու և այնտեղ մահանալու մասին: Ասորի մատենագիր Անանուն Եդեսացու հաղորդմամբ՝ 570-ական թթ. սկզբին Հայաստանում բարձրացված հակաբյուզանդական ապստամբության ժամանակ օգնության խնդրելու նպատակով Հովհաննես Բ Գաբեղենացին գնում է Կոստանդնուպոլիս և Սուրբ Սոֆիայի

³⁵ **Հովհաննես Դրասխանակերտցի** 2010, 376:

տաճարում հաղորդություն ստանում, որից հետո այլևս չի վերադառնում Հայաստան. «Սկզբում, - գրում է նա, - երբ ժամանեցին հայոց կաթողիկոսն ու իրեն ընկերացող եպիսկոպոսներն ու մեծամեծները ..., առանց հարցուփորձի նրանք գնացին ու հաղորդվեցին քաղաքի պատրիարքի հետ, առանց ստուգելու ու անհանգստանալու Քաղկեդոնի ժողովի կապակցությամբ»³⁶:

Այսօրինակ, կամ՝ ոչ պատահական այլ «մոռացումները» ևս կան Դրասխանակերտցու «Պատմութեան» էջերում: Նա թաքցնում է հայոց որոշ կաթողիկոսների՝ Կոստանդնուպոլսում եղած լինելը: Այսպես, երբ 653 թ. Հայաստան արշաված Բյուզանդիայի կայսր Կոստանդ II-ը (641-668) հարկադրված վերադառնում է Կոստանդնուպոլիս, նրա հետ կայսրության մայրաքաղաք է մեկնում նաև Ներսես Գ Տայեցի հայրապետը (641-661)³⁷:

Դրասխանակերտցին զարմանալիորեն լուռ է նաև գրեթե իր ժամանակ տեղի ունեցած Շիրակավանի 862 թ. եկեղեցական ժողովի մասին, որտեղ քննվել է Կոստանդնուպոլսի Փոտ պատրիարքի նամակ-առաջարկը Հայոց Զաքարիա Ա Ձագեցի (855-876) կաթողիկոսին³⁸:

Դրասխանակերտցու «Պատմութեան» էջերում հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերություններին առնչվող վերոբերյալ իրողությունների չարձանագրումը, անշուշտ, չի կարող պատահական լինել: Այդ դեպքում, ինչո՞ւ է պատմիչ-կաթողիկոսը

³⁶ Ասորական աղբյուրներ 1982, 391-392: Հաջորդիվ ասորական աղբյուրը հայտնում է, որ «երբ եղածն իմացան իրենց երկրում (Հայաստանում - Վ.Թ.), բարկացան նրանց վրա եպիսկոպոսներն ու բոլոր բնակիչները և խիստ նամակ գրեցին նրանց, այնպիսի խոսքեր (գրեցին), որոնց մասին ավելի լավ է առայժմ լռել: Այդ պատճառով (եկածները) բաժանվեցին ու ստեղծեցին իրենց համայնքը մեծ դղյակներից մեկում, որտեղ ապրում էր իրենց (հայ) մեծամեծներից մեկը» (Ասորական աղբյուրներ 1982, 392):

³⁷ Տե՛ս Սեբեոս 1979, 168, 174-175:

³⁸ Շիրակավանի ժողովի մասին մանրամասն տե՛ս Անանեան 1992, Գրիգորյան 2011:

հետևողականորեն թաքցնում հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունների այդ դրվագները: Աներկբա է, որ այդ շրջանցումներն արվել են որոշակի նպատակով:

Տրամաբանական է կարծել, որ նա այդ ամենն արել է իր ժամանակի ինչ-ինչ իրողություններից ելնելով, որոնք առնչվում են հայ-բյուզանդական հարաբերություններին:

Նախ՝ Կոստանդնուպոլիս հայոց կաթողիկոսների չգնալու մասին: Դեռևս 913 թ. Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նիկողայոս Միստիկոսին (901–907, 912–925) գրած նամակում Հովհաննես Ե Դրասխանակերտցին հայտնում էր, որ փափագում է այցելել Կոստանդնուպոլիս, սակայն Աշոտ Բ թագավորին (914–928) ճանապարհելով, հրաժարվում է մեկնել՝ երկյուղելով մեղադրվել քաղկեդոնականություն ընդունելու մեջ. «Իսկ իմ չուեալ գնացի ի գաւառն Դերջան. և ամսաւրեայ աւուրս ինչ ի նմա զետեղեալ, թէպէտ եւ ստէպ ստէպ հրաւիրակն կոչէր սիրալիր կամաւք երթալ ի պալատն առ կայսր, սակայն ես ոչ կամեցայ, զմտաւ ածեալ թէ գուցէ գտցի ոք եւ ընդ ականք հայեսցի զանդ. երթալն իմ՝ ի քաղկեդոնիտսն յարակցել ինձ համարեալ: Եւ ապա այսպէս ոչ կամեցայ գնալ ի գայթակղութիւն մտաց տկարաց»³⁹:

Արդյոք գնալու պարագայում Հովհաննես Դրասխանակերտցուն պարտադրելով էին քաղկեդոնականություն, թե՞ ոչ, այլ խոսքով՝ իրակա՞ն էր նրա մտավախությունը: Այս հարցերի պատասխանները, որոնք նաև օգնում են բացահայտել Դրասխանակերտցու ծրագրի դրդապատճառները, պետք է փնտրել իրեն և Սմբատ Ա Բագրատունի թագավորին (890-914) Նիկողայոս Միստիկոսի հղած 101-րդ և 139-րդ նամակներում, որոնք ականավոր բյուզանդագետ Հրաչ Բարթիկյանի հայերեն թարգմանության⁴⁰ շնորհիվ

³⁹ **Հովհաննէս Դրասխանակերտցի** 2010, 533-534:

⁴⁰ Տե՛ս **Բարթիկյան** 1966, 251-256:

հասու դարձան հայագետների լայն շրջանակի:

Հրաչ Բարթիկյանի հիմնավոր քննությամբ պարզվել է նամակների գրության ժամանակն ու հանգամանքները: Այսպես՝ ժամանակագրորեն առաջինը 139-րդ նամակն է, որի հասցեատերը Սմբատ Ա-ն է: Այն ուղարկվել է 912/913 թթ.: Նամակի թվագրման համար հիմք է ծառայել հատկապես այն, որ դրանում խոսք կա Հայոց նոր հայրապետի ընտրության մասին: Այսինքն՝ պատրիարքը համոզված է, որ իրեն զուգահեռ աթոռակալած Հովհաննես Դրասխանակերտցին ողջ չէ, և պետք է ընտվի հայոց նոր կաթողիկոս: Ահա թե ինչ է գրում պատրիարքը Հայոց թագավորին. «Քո ներկայացուցիչների զեկուցման առթիվ (գրված մեր) նամակը, ո՛վ որդյակ, որպես նախաբան ահա այս է ասում: Նրանք ասացին, որ պետք է մտածել ձեր այս կյանքից հեռացած կաթողիկոսի առթիվ, որ դուք, որպես մեր մեծ և աստվածապսակյալ կայսեր հարազատ և համախոհ բարեկամները, ջանալով նրա հետ ամեն ինչում համամիտ լինել, ցանկանում եք, որ ձեր ապագա քահանայապետը ձեռնադրությունն ստանա այստեղի եկեղեցուց և աստուծո հաճությամբ նրան միայն ճանաչեք (որպես կաթողիկոս) մեզ հետ միասին սուրբ զոհասեղանի շուրջ կանգնող: Որովհետև աստուծո կողմից տրված պատվասիրության և շնորհքի հետ միասին, քեզ այդ էլ շնորհվեց (դու գիտես, որ խոհեմ լինելով, աստուծո ինչպիսի բարերարությանը արժանացար, բարերարություն, որի ապացույցներից մեկն էլ այն է, որ այդպիսի միտք հղացար, որ բոլոր հարցերում համամիտ լինես մեր աստվածապահ կայսեր): Քեզ մնում է այստեղ ուղարկես աստծո համաձայնությամբ (առաջադրվելիք) ձեր ապագա քահանայապետին, որպեսզի (նա) ստանա բարեպաշտության առավել ճշգրիտ դավանանքը, լինելով մեզ հետ ինչքան ժամանակ որ նա ցանկանա, ծանոթանա բարեպաշտության հարցերին և եկեղեցական իրավիճակին, որից հետո, արժանանալով ձեռնադրության, վերադառնա ձեր պայծառափայլ ազն-

վությանը, ձեր իշխանության լիության»⁴¹: Թե որքանով է ստույգ պատրիարքի գրածն այն մասին, որ Հայոց կաթողիկոսի ձեռնադրությունը Կոստանդնուպոլսից ստանալու առաջարկը եղել է Հայոց թագավորինը, դժվար է ասել, սակայն անկախ այդ ամենից, ականհայտ է, որ բյուզանդական կողմն ի դեմս պատրիարքի և կայսեր, հետամտել է Հայոց եկեղեցուն վարչական ու դավանական առումով իրենց ենթարկելու նպատակ:

Երկու նամակներում էլ կարմիր թելի նման անցնում է գիշումների դիմաց օգնություն տրամադրելու գաղափարը:

Հովհաննես Դրասխանակերտցին, ինչպես հայտնի է, առանց որևէ օգնության կարողանում է փախչել գերությունից: Սմբատ Ա-ը, անկասկած, նրան տեղեկացրել է Նիկողայոս Միստիկոսի գրած նամակի մասին, ինչը բացահայտ սպառնալիք էր Հայոց կաթողիկոսի ինքնիշխանությանը:

Սմբատ Ա-ի եղերական սպանությունից հետո երկրում ստեղծված ծանր վիճակը, այն հաղթահարելու համար իր օգնությանն ապավինելու հայկական կողմի դիմում-խնդրանքները, դրանց ի պատասխան Հայոց գահաժառանգ Աշոտին Կոստանդնուպոլսում հյուրընկալելն ու նրա իշխանությունը ճանաչելը կայսրությունը համարեց միանգամայն նպաստավոր՝ գերությունից ազատված Հովհաննես Դրասխանակերտցուն բյուզանդական եկեղեցու գերիշխանությունն ընդունելու պահանջ ներկայացնելու համար: Այսպես՝ ականարկելով Հայաստանին ցուցաբերած օգնությունը՝ Նիկողայոս Միստիկոսը Դրասխանակերտցուն 915 թ. գրած նամակում բացահայտ պահանջում է ընդունել կայսրության, ասել է թե՛ իր աթոռի գերագահությունը. «Մեծ և աստվածապսակյալ կայսրը ձեր խնդիրքին ուշի ուշով ունկնդիր լինելով, ընդառաջ գնաց և հաստատումն ու պատիվը, որ մեծ ցանկություն ունեցավ ստանալու

⁴¹ Բարթիկյան 1966, 255-256:

նա, ում վստահված է ձեր իշխանությունը, տվեց: Ահա այս (բոլորը) կատարվեց կայսեր կողմից ձեզ համար: Ձեր կատարելությունը պետք է պատկերացնի բարեգործության չափը և այդ իսկ պատճառով պատվի բարերարին: Էլ ի՞նչ այլ պատիվ է ակնկալում բարերարը, քան այն, որ իր բարեգործությանն արժանացողը ամեն ինչում ցուցաբերի իր բարեհաճությունը և ջանա ամեն կերպ համամիտ լինել նրան և կատարի նրա կամքը»⁴²: Հաջորդիվ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքը կաթողիկոսին և արքային հորդորում է գործնական քայլերով և, որ ամենակարևորն է՝ սեփական օրինակով, ժողովրդին պատրաստել՝ ընդունելու կայսրության քաղաքական և եկեղեցական գերիշխանությունը. «Բավական է, որ և քո կատարելությունը և նա, ում վիճակվել է ձեր իշխանությունը, բարեհաճ լինեն վերոհիշյալ հարցերում և դառնան իսկական բարեկամներ. ներկա և ապագա սերունդներին ցույց տաք ձեր երախտագիտությունը, դուք, բարեգործության արժանացողներդ, իսկական հավատարմության օրինակ ցույց տաք»⁴³:

Հովհաննես Դրասխանակերտցին քաջ գիտակցում էր, որ Հայոց թագավորության թուլացմանը զուգընթաց աճելու էին Հայաստանը նվաճելու և Հայոց եկեղեցին իր գերագահության ենթարկելու Բյուզանդական կայսրության նկրտումները: Կաթողիկոսը, որը նախ և առաջ պատասխանատու էր Հայոց եկեղեցու վարչական ու դավանական ինքնուրույնության պահպանման համար, վճռեց գաղափարական պատվար ստեղծել Բյուզանդիայից եկող մարտահրավերներին հանդիման: Ահա հենց դրանց ի պատասխան ու հակակշիռ՝ Հովհաննես Դրասխանակերտցին առաջ քաշեց Հայոց

⁴² Բարթիկյան 1966, 255:

⁴³ Բարթիկյան 1966, 255:

կաթողիկոսության՝ պատրիարքական աթոռներին համապատիվ և համազոր լինելու տեսությունը՝ մատնանշելով, որ հայոց հայրապետական Աթոռը ևս օժտված է պատրիարքական աստիճանով:

Եզրակացություններ

Հայոց եկեղեցական ավանդույթում Թադեոս առաքյալի՝ Հիսուս Քրիստոսի 12 կամ 70/2 աշակերտներից եղած լինելու մասին տեղեկությունները XIII դ. հայ մատենագրության մեջ նորովի մեկնաբանվեցին: Պատճառը՝ Հայոց կաթողիկոսին իր գերագահությունն ընդունելու վերաբերյալ Հռոմի պապական աթոռի ներկայացրած պահանջն էր: Դրան ի պատասխան՝ հայ մատենագրական երկերում Թադեոսի՝ Հիսուս Քրիստոսի 12 առաքյալներից մեկը եղած լինելը հիմնավորելուն զուգընթաց, Հայոց եկեղեցու հիմնադիր առաքյալների շարքում նախապատվությունը տրվեց Բարդուղիմեոսին: Վերջինիս նախադասելու միտումը, սակայն, ի հայտ է եկել տակավին X դ.՝ շրջանառվելով պատմիչ-կաթողիկոս Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկերում: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս խնդիրը ծրագրային բնույթ ունի Դրասխանակերտցու աշխատություններում, որոնցում, ի հակակաշիռ Բյուզանդական կայսրության և Կոստանդնուպոլսի պատրիարքության գերագահական նկրտումների, հեղինակն ընդգծում է Հայոց կաթողիկոսության համապատվությունը ոչ միայն Կոստանդնուպոլսի, այլ նաև Ընդհանրական եկեղեցու մյուս պատրիարքական աթոռներին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Անանեան Պ. 1992, Զաքարիա Հայոց կաթողիկոսի թղթակցութիւնը Փոռ Պատրարքին հետ, Վենետիկ-Ս. Ղազար, (Հայագիտական մատենաշար «Բազմավէպ», N 35), 100 էջ:

Ասորական աղբյուրներ 1982, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, 12, Ասորական աղբյուրներ, հ. Բ, Անանուն Եդեսացի, Ժամանակագրություն, թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Լ.Հ. Տեր-Պետրոսյանի, Երևան, 267 էջ:

Բարթիկյան Հր. 1966, Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նիկողայոս Միստիկոսի 101-րդ և 139-րդ թղթերը՝ ուղղված Հովհաննես Դրասխանակերտցուն և Սմբատ Ա թագավորին, «Պատմաբանասիրական հանդես», N 4, էջ 251-256:

Գիրք թղթոց 1901, Թիֆլիս, 584 էջ:

Գրիգորյան Մ. 2011, Շիրակավանի 862 թ. եկեղեցական ժողովը, «Հայոց պատմության հարցեր», N 12, էջ 47-63:

ԺԳ դարի հիշատակարաններ 1984, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, կազմեց Ա. Մաթևոսյանը, Երևան, 988:

Միխայել Ասորի 1871, Ժամանակագրութիւն Տեառն Միխայելի Ասորոյ Պատրիարքի, յերուսաղէմ, 526 էջ:

Միխայել Ասորի 1871, Յաղագս քահանայութեան, Նորին Տն. Միխայելի պատրիարքի Ասորոց, Յաղագս քահանայութեան թէ ուստի սկսանի եւ ուր կատարի, եւ թէ զինչ է քահանայութիւնն, յերուսաղէմ, 45 էջ:

Մխիթար Սկեռացի 1865, Պատասխանիք Մխիթարայ քահանայի Սկեռացոյ Յաղագս համապատուութեան երկոտասան առաքելոց, յերուսաղէմ, 88 էջ:

Մովսէս Խորենացի 1913, Պատմութիւն Հայոց, Քննական բնագիրը եւ ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի եւ Ս. Յարութիւնեանի, Տփղիս, 485 էջ:

Մովսէս Կաղանկատուացի 1983, Աղուանից աշխարհի պատմութիւն, Քննական բնագիրը և ներածությունը՝ Վարազ Առաքելյանի, Երևան, 384 էջ:

Մուրադյան Գ. 2017, Թաղետոս և Բարդուղիմեոս առաքյալների մասին լեգենդի տարբերակները միջնադարյան բնագրերում, Արշալույս քրիստոնեության հայոց, (միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու), Երևան, էջ 133-140:

Յոհաննէս Դրասխանակերտցի 2010, Պատմութիւն հայոց, «Մատենագիրք հայոց», ԺԱ. հ., Ժ. դար, Պատմագրութիւն, գիրք Ա., Անթիլիաս-Լիբանան, էջ 317-600:

Յոհաննէս Դրասխանակերտցի 2010, Շարից հայրապետացն

հայոց յայտարարութիւնք, «Մատենագիրք հայոց», ԺԱ. հ., Ժ. դար, Պատմագրութիւն, գիրք Ա., Անթիլիաս-Լիբանան, էջ 602-608:

Ուխտանէս 2011, Պատմութիւն Հայոց, «Մատենագիրք Հայոց», ԺԵ. հատոր, Ժ. դար, Պատմագրութիւն, Գիրք Բ., Երեւան, էջ 441-616:

Սեբէոս 1979, Պատմութիւն, աշխատասիրությամբ՝ Գ. Աբգար-յանի, Երևան, էջ 445:

Ստեփանոս Օրբէլեան 1910, Պատմութիւն նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփաննոսի Օրբէլեան Արքեպիսկոպոսի Սինեաց, Թիֆլիս, 618 էջ:

Վկայաբանութիւն 1853, Վկայաբանութիւն եւ գիտ նշխարաց Ս. Թադէի առաքելոյ եւ Սանդիստոյ կուսի, «Սոփերք Հայկականք», հ. Ը., Վենետիկ, 102 էջ:

Տեր-Ղևոնդյան Վ., Թորոսյան Վ. 2021, Հայ-լատին եկեղեցական հարաբերությունների քաղաքական ենթահողը (12-րդ դարի 30-40-ական թթ.), «Բանբեր Մատենադարանի», N 31, էջ 5-22:

Anna Comnena 2009, The Alexiad, translated by E. A. Sewter, Revised with Introduction and Notes by Peter Frankopan, Penguin Classics, p. 584.

Dvornik F. 1958, The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, p. 342.

Dvornik F. 1979, Byzantium and the Roman Primacy, translated by Edwin A. Quain, S.J., Fordham University Press, second printing, with corrections, p. 176.

Esbroeck van M. 1984, The Rise of Saint Bartholomew's Cult in Armenia from the Seventh to the Thirteenth centuries, "Medieval Armenian Culture", Edited by Thomas J. Samuelian and Michael E. Stone. University of Pennsylvania, Armenian Texts and Studies 6. Chico, CA: Scholars Press, pp. 161-178.

Hamilton B. 1996, The Latin Church in the Crusader States, "East and West in the Crusader States, *East and West in the Crusader States*, Context-Contacts-Confrontations", (Acta of congress held at Hernen Castle in May 1993), Edited by Krijnie Ciggaar, Adelbert Davids and Herman Teule, Uitgeverij Peeters, Leuven, p. 2-19.

Michel le Syrien 1905, Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche, 1166-1199, Éditée pour la première fois et traduite

eu français par J.-B. Chabot, t. III, Paris, p. 538.

Ваге Г. Торосян, *Институт истории НАН РА, к.и.н.*, Предание святого Апостола Варфоломея в контексте армяно-латинских и армяно-византийских церковных отношений (с X в. до середины XIII в.).

Резюме

В 40-х гг. XIII в. в армяно-латинских церковных отношениях произошли значительные изменения. В этот период Папа римский настаивал на том, чтобы Католикос Всех Армян признал его верховенство. Свое главенство над Вселенской церковью Папа римский обосновывал тем, что он является наместником святого Петра, первоверховного апостола. В ответ на это Армянская Церковь подчеркнула, что была основана апостолами Фаддеем и Варфоломеем.

Чтобы ослабить позицию Армянской Церкви, Папа указал на то, что, по некоторым данным, святой Фаддей не был причислен к двенадцати ученикам Иисуса Христа. Настаивая на том, что основатель Армянской Церкви, апостол Фаддей, действительно был одним из двенадцати учеников Христа, армяне одновременно стали подчеркивать значение апостола Варфоломея. Согласно всем Евангелиям, Варфоломей был одним из двенадцати апостолов Христа.

Следует отметить, что склонность к предпочтению Варфоломея перед Фаддеем возникла в Армянской Церкви уже в X веке в ответ на требования Византийской империи и Константинопольского патриархата признать их верховенство.

Ключевые слова: Св. Фаддей, Св. Варфоломей, Ованес Драсханакертский, Николай Мистик, Католикос Армении, Папа Римский, Патриарх Константинопольский, апостол, верховенство.

Vahe H. Torosyan, *Institute of History of the NAS RA, Phd in History,*
The Tradition of Saint Bartholomew the Apostle in the Context of
Armenian-Latin and Armenian-Byzantine Church Relations (from the
10th to the mid-13th cc.)

Summary

In the 1240s, significant changes took place in the Armenian-Latin church relations. During this period, the Pope insisted that the Catholicos of All Armenians accept his supremacy. The Pope justified his supremacy over the Universal Church by claiming to be the vicar of St. Peter, the chief of the apostles. In response, the Armenian Church emphasized its apostolic lineage, tracing its foundation back to the apostles Thaddeus and Bartholomew.

To undermine the Armenian Church's position, the Pope pointed out that, according to some accounts, Saint Thaddeus was not counted among the twelve disciples of Jesus Christ. In order to affirm that the founder of the Armenian Church, the apostle Thaddeus, was indeed one of the twelve disciples of Christ, the Armenians concurrently began to highlight the significance of the apostle Bartholomew. According to all the gospels, Bartholomew was one of the twelve apostles of Jesus Christ.

It is worth noting that the inclination towards favoring Bartholomew over Thaddeus emerged in the Armenian Church as early as the 10th century, in response to the demands of the Byzantine Empire and the Patriarchate of Constantinople to recognize their authority.

Key words: St. Thaddeus, St. Bartholomew, Hovhannes Drashanakertsi, Nikolai Mystic, Catholicos of Armenia, Pope of Rome, Patriarch of Constantinople, apostle, supremacy.